

az Unitárius Egyház minden iskoláját államosította. Az 1989-es változásokat követően az egykori unitárius épületekben működő kolozsvári Brassai Sámuel és székelykeresztúri Orbán Balázs líceumok mellett 1993-1994-től egy-egy unitárius felekezeti osztály indult. Az Unitárius Teológiai Akadémia 1948-ban általi utasításra egyesült a kolozsvári református és nagyszebeni evangélikus teológiai főiskolákkal, létrehozva a kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetet, ahol máig is folyik a lelkészképzés.

Irodalom:

Kozma Ferenc: *A kolozsvári Unitarium Collegium Ifjúsági olvasó és irodalmi körének múltja*. Kolozsvár, 1867.

Sándor János: *A székelykeresztúri Unitárius Gymnasium története*. Székelykeresztúr, 1896.

Varga Dénes: *A tordai Unitárius Gymnasium története*. Torda, 1907.

Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár, 1916.

Hofbauer László: *A Remény című zsebkönyv története 1839-1841*. Cluj-Kolozsvár, 1931.

Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568-1900)*. (Kolozsvár), 1935.

Gaal György: *A kolozsvári Unitárius Kollégium értesítői*. Az 1557-ben alapított kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceum Évkönyve 1991-1992. 11-16., 1992-1993. 25-30.

A székelykeresztúri Orbán Balázs - volt unitárius - gimnázium 200 éves története. Szerkesztette: Fekete János. Kolozsvár, 1993.

Bodor András: *Iskolánk történetéből*. Kolozsvár, 1994. (Brassai-füzetek 1.)

SIMÉN DOMOKOS

A HARANG ÉS A HARANGSZÓ JELZÉSE

A harang anyja a csengettyű. Keletkezési ideje ismeretlen. 2Mózes 28, 34-35 versei azt igazolják, hogy Áron nemzetsége templomi szertartásra is használta. A prehisztórikus sírokban is találtak csengettyűt. Kis-Ázsiában, Kínában, Amerikában és Európában az ősi népek nagy előszeretettel használták. A pogány Róma és az őskeresztények katakombáinak leletei közt előfordulnak. Nagy Sándor temetésekor a koporsót vivő díszfogat és a 64 kocsiba fogott öszvér csengővel volt teleaggatva. Anyagjuk fém, nemesfém, készítették fehérüvegből, de ismerünk porcelán és terrakotta csengőket is. Rendszerint öntötték, de vannak több darabból összekovácsoltak is. Szerepük a jelzés, figyelmeztetés.

A kereszténység is átvette a csengettyűt, és ahogy nőtt a tekintélye és szerepe a hívő ember életében, úgy növelte harangnagyságúra formáját. Ren-

deltetése a jelzés, a templom üzenete, hívása, csodás ereje révén tűz-víz-levegő engedelmeskednek neki, eltéríti a jégesőt, ellenség közeledtére riaszt, a kolostorok lakóinak időbeosztását szabályozza. A népi tudatban ereklyeként tisztelik és őrzik, nemzedékek kötődnek hozzá, csodás gyógyító erővel is felruházták (pl. Stival harangocskája)¹. Háromszéken úgy tartják, hogy a harang a lélekhez szóló hangszer.

A harang ipartörténeti munka, érc- és acélöntési remekmű, ötvösművészeti érték, kultúr-egyháztörténeti és paleográfiai emlék.² Rómában korábban, 405-ben rendelte el Sabianus pápa a harang használatát, a keleti egyház csak 871-ben követte a római egyházat. A harangok számát és elhelyezését a vagyoni helyzet korlátozta. A harangok díszítésében, felírásában, formájában a stílusirányzatok meghatározóak voltak. A régi harangok korát elsősorban formájukról – zsákforma, keskeny váll – lehetett megismerni. A 17. századig tartják ezt az ősi formát, ekkortól veszik fel mai formájukat. A román kori harangok felirat és évszám nélküliek, díszítésük az érem. A gótikus harangok vállán először majuszkulás, majd a 15-16. század környékén minuszkulás feliratok olvashatók. A 17. századbéli harangokat a reneszánsz jegyezte el magának, évszámok és latin betűs feliratuk van. A XVII. század közepétől rendszeresen fordulnak elő Erdélyben a magyar feliratos harangok.³

Az ős harangjainkból, a Szent István utáni korból, egyetlen harang sem maradt meg. Patay Pál, a magyarhoni harangok kiváló ismerője szerint a Magyarországon használatban lévő harangok közt a legrégebbiek az 1523 és 1524-es feliratos harangok, a nógrádszakállai és várvölgyi Veszprém vármegyében.⁴ A székelyföldi régi és új harangok összeírását 1975 és 1985 között Kisgyörgy Zoltán geológus vezetésével a „Bim-Bam” expedíció leltározta fel, anyaga egészében még nincs közölve, feldolgozás alatt áll. Én Orbán Balázs⁵ szerint veszem számba a székelyföldi régi harangjainkat, habár azóta megtizedelte a történelem és a repedés, de egy egységes felmérést mutat egy meghatározott korból. Szerinte 14. századbéli harang jel nélküli, formája szerint Marosszentannán volt, egy darab. Fémérmések közt az egész magyar területen a legrégebbinek a székelykeresztúrit, majd utána a tarcsafalvit (Udvarhelyszék) és a marosszentkirályit tartja (ez utóbbi a Semjén István alapította kolostornak a túlélője is lehet). Évszám nélküli, csak írásos harangot Fülében és Bordoson talált Orbán. A 14. századból évszámok harangot egyet sem talált, ami a középkor felfogásában nyer magyarázatot. A 15. századból viszont egyetlen jeltelen és fémérmés harangot sem talált. Csak írásost Szentábrahámon, Osdolán, Szentistvánon és Marosvásárhelyen (elvitték) talált, összesen 4 darabot. A XV. században megszapordtak az évszámok és feliratos harangok: Szentbenedek (1413), Szotyor (1426), Atyha (1437), Miklósvár (1440), Szabéd (1448), Szabad (1452), Csehétfalva (1481), Somosd (1482). Szentháromság (1484), Kőhalom (1488), Olasztelek (1489), Nyárádszentmárton vagy Csíkszentmárton (1495), Csíkszenttamás (1495), Vaja (1497), Marosszentanna (1497), Nyárádszentlászló (1488), összesen 17 darab. A XVI. században a mohácsi vészig csak évszámok és feliratos harangot talált a következők szerint: Hodos (1500), Csíkszentlélek (1502), Csíkmindszent (1505), Zsákod (1506), Rugonfalva és Sepsikőrispatak (1512), összesen hat darabot. Az erdélyi fejedelmekkel kapcsolatos harangot a

Székelyföldön kettőt talált: a siménfalvit Székely Mózes fejedelem öntette. E korban az egyetlen és első, amelyiken magyar nyelvű felirat volt. Szövege: ZEKEL MOSES UDVARHELE I. S. 1585. Orbán Balázs „Jézus segíts!”-nek oldja fel, szerintem csak „Isten segíts” lehet.⁶ A másik harang jóval későbbi, Gagyban találta, a harang köpenyén Rákóczinak minden veretett pénzéből egy darabot megörökítettek, valószínű kurucos dachból. A Pallas nagy lexikon a betlenszentmiklósi harangot Rakóczi harangnak írja tévesen. Az a Bethlen Farkas haranga, amiről alább majd szólunk.

A 33 harang felirata a következőképpen oszlik meg:

1. O REX GLORIA VENI CUM PACE tizenkét harangon.
2. Az előző szöveg megtoldva: JHESUS NAZARENUS REX JUDEORUM-mal két harangon.
3. VENI REX CHRISTE CUM PACE, egy harangon.
4. Szentek tiszteletére öntött harang 5 van: Margit és Mártirok, Márton és Mindszentek, kétszer Mária és egyszer: SANCTA KATERINA ORA PRO NOBIS
5. Évszám csak latinul: ANNO MILLESIMO D. SEXTO. (506. Zsákod)
6. A Szentléleknek szentelve: SANCTI SPIRITUS DICIT NOBIS GRACIA és évsz. 1db.
7. A zsidó Jehova betűi, TETRA GRAMATON betűi össze-vissza keverve 1502-ből, 1 db.

8. Német szöveg, az öntőmester nevével, 3 harangon van rajta, pl. Kőrispatakon így: MEISTER ENDRES C (cupferschmit vagy civis) U (von vagy urbis) KRON(stadt) HAT DISE GLOCK GESESSEN. 1512 (GOSSEN)

9. Említettem, hogy a legrégebb magyar szövegű harang a Székely Mózes siménfalvi haranga, amely 1848-ban „elment a háborúba”, emlékeznek rá. Felekezeti szempontból úgy a protestánsok, mint a katolikusok őriztek meg régi harangokat. Az öntőmesterek nevét kevés harang őrizte meg. Névszerint ismerjük: HONS, PETR, KVPPFER SMIT 1440-ből Miklósvárról, Mindszenten 1505-ből, MEISTR VILRICY MEIS BIFOTER és Kőrispatakon a brassói MEISTER ENDRES nevét.

A székelyföldi harangok ismertetését azért választottam a tárgyhoz kötődően, mert mind régebbiek, mint a Patay által említett magyarországiak. A harangszó jelentését és jelzését nem székelyföldi harangok szerint, hanem a közvetlen szomszédságban levő kükküllői Unitárius Egyházkör vármegyei területéről veszem az 1700-1860-as évek esperesi-püspöki jegyzőkönyve, számadások alapján. Ennek egyebek mellett az az oka, hogy 22 évig itt szolgáltam, s a forrásanyag a birtokomban van.

Az egyházkörhöz a következő egyházközségek tartoztak: Marosszentbenedek, filiája Ó-Asszonynépe, Bethlenszentmiklós, Ádámos és leányegyháza Sövényfalva, Mikeszásza, Küküllődombó, Dicsőszentmárton, Szőkefalva, Kis- vagy Magyarsáros, Désfalva filiája Abosfalva, Harangláb, Küküllőszéplak filiája Vámosudvarhely, Kőröd és Kőródszentmárton, Nagyteremi filiája Tere-miújfalva és Lőrincfalva. Összesen 15 lelkésze volt a 18-19 században a körnek, ma már csak 7 van. A 16. században a Küküllő folyása mellett kétoldalt sorakoztak az unitárius egyházközségek; a szombatos per gyérítette meg. Régi temploma a mohácsi vész előtti, Szentbenedeknek, Bethlenszentmiklósnak,

Ádámosnak, Dicsőszentmártonnak, Sárosnak volt toronnyal egybeépítve, a szőkefalvit az ellenreformáció, a nagyteremit Bethlen János vette el. Torony nélkül épült a sárosi, harangja a haranglábban van ma is elhelyezve, melyről a Magyar művelődéstörténet⁷ a következőket írja: „A magyar felfogásra igen jellemző a templomtól különálló haranglábakból is fennmaradt egynéhány szép példány... Legmonumentálisabb a kissárosi harangláb, amelyet Domokos György és Szabó Mihály épített 1699-ben”. A többi egyházközség temploma a 16. század utáni, haranglábbal épült, később ragasztottak tornyot a harangnak.

Küküllői egyházkör harangjai:

Orbán Balázs Nagyteremiben is megfordult, de a Sükösd család adományának vélt volt unitárius harangot nem látta. 16. századi lehet, felirata ez: R. D. GEORGIO NESE ME RICH: PAROCH G. (1512-s kőrispatakin „GOSSEN” van).⁸ 1672-ben Bethlen János az elvett összes javak kárpótlásaként az unitárius harangba húsz tallért pótol. Ennek felirata: ECCLESIA TEREMIENSIS FUNDI MENSE JULIO CURAVIT ANNO DOMINI MDCXCVI (1696). Teremiújfaluban 1804-ig, míg csak egy asszony maradt, tartották ágason a harangot és akkor Teremibe vitték át. Ennek felirata: CSI[náltatta]: AZ UJFALVI UNITARIA ECCLESIA. (1708).

Haranglábban az egyházkör legrégebbi harangja van, 1 5 4 7-es évszám és Szentkatalin jelvénye van rajta, amit sokáig római félkeréknek tartottak. A kisebb harangon az 1 7 8 2-es évszám volt beleöntve, igazítanak el a jegyzőkönyvek. Két 17. századi harangja van Kissárosnak. A nagyobb harangon: I. COMITATU DE KUKULLO FIERI ME FECIT KIS SAROS ANNO CHRISTI 1624. MAGISTER PAULUS NEIDEL, a kisebbik harangon: GLORIA DEO IN EXCELSIO, 1692, olvasható ma is. A küküllőszéplaki harangon a Monográfia szerint az 1674. évszám volt olvasható. 1849. április 7-én vitték el „nyugtatvány mellett”. Dicsőszentmártonnak 1820-ban három harangja volt. A legnagyobb, a legrégebbi volt, ezen ilyen felírás olvasható: 1678, DIE APRIL: GLORIA IN EXCELSIS DEO ET IN TERRA PAX HOMINIBUS MISERERE NOSTRI DOMINE. Az 1820-ban meghasadt kicsi harangot újraöntetik ezen írással: AZ EGY ISTEN DITSÓSÉGÉRE ÖNTETTE A DITSÓ SZ. MARONI UNITARIA EKKLÉSIA 1820-DIK ESZTENDŐBEN. A harmadik harangot a megszünt alsóilosvai egyháztól Dániel Elek adományaként adták, melyen ilyen írás volt: ALSÓ ILOSVAI UNI: ECC: SZÁ: TZI: P. HORVÁTH JÁNOS: TOR: ÁG: KÖ: GYÖ: ANNO 1813 (Toroczkói Ágnes élt itt). Szőkefalvának az egyik elvett harangjáról Sárosi János fejedelmi ítélőmester az 1686-ban a török követségre indulása előtt írt végrendeletében így rendelkezett „A nagyharangot, mit a magam pénzén vettem és hoztam, hagyom Szőkefalvának; ha el találna állni az unitária vallásról, akkor vitessék a kissárosi unitárius ecclesiába”. Ádámoson a lőkodi Sándor család két tagja szorgoskodott a harangszerzés körül. 1756-ban Sándor Bálint kurátorságában a kisharangot, amelyet óharangnak is neveztek, újraöntette ezen évszámmal: 1 7 5 6. Az első világháborúban vitték el. A meglévő nagyharang Sándor Miklós kurátorságában készült, hibás felirata ez: UNUS EST DEUS UNUS ES (!) MEDIATOR DIU (!) HOMINUM HOMO JESUS CXTUS (!) IN QUORUM GLORIAM ts (!) HONOR3 (!) FUNDI CURAVIT ECCLA UNITAR ADAMOSIENSIS AO 1770. I. TIM. 2 x I (!) 5. (a XI felesleges). Az elvitt harang helyébe újat szereztek, melyen ÖNTETETT AZ ÁDÁMOSI UNITÁRIUS HÍVEK ADOMÁ-

NYÁBÓL 1926 HÖNIG FR. ARAD felírás van. Ó-Asszonynépe harangjával kapcsolatban ennyit tudunk⁹: „Vagyon egy küs harang, mely harang elhasadván újra öntetett, melyen ilyen írás vagyon: IN GLORIAM UNIUS VERI DEI ET IN HONOREM DOMINI JESU CHRISTI ET UNU (...) REM J: ECCLESIAE UNITARIORUM FIERI CURAVIT JOSEPHUS MAGIAROSI AO 1760. Az ágasfára függesztett harang az egyházközség 1813. évi megszűnésével valahová eltűnt. A jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy Szentbenedeknek két harangja volt. Az egyik az 1770. évszám; egy harangot Détései István adományozott az 1746-os toronyépítés után. Jegyzeteim szerint a küküllődombói harangon magyar fordításban a következő felirat olvasható: AZ EGY ISTEN ÉS FIA DICSŐSÉGÉRE ÖNTETETT N[agyságos] KISSOLYMOZI SIPOS ISTVÁN 100 MFTJÁVAL ÉS AZ ECCLÉSIA HÍVEI KÖLTSGÉN: LELKÉSZ SIMÉN ANDRÁS KURÁTOR MIKLÓS GYÖRGY „FECIT STEPHANUS WOLF A SCHESCHBURG SIGNAT A 1782 DIE 19-A 9-BRIS”. A megrepedt harangot újraöntik ezzel a felirattal: AZ EGYETLENEGY ISTEN TISZTELETÉRE ÖNTETTE A DOMBÓI UNITARIA SZENT EKKLÉSIA 1837-BEN. ANDRASCHOFTZKI JÁNOS. Még egyszer kellett a dombóiaknak harangot önteniük mert megrepedt. A harmadik harangjuk az ószláv írású, melyről később szólunk. A mikeszási önálló unitárius egyházközséget Nagyajtai Dónáth Ferenc és neje Miklós Kata alapította 1807-1810 közt, harangját is ő adományozta: EZEN HARANGOTT ISTEN DITSŐSÉGÉRE ÖNTÖTTETTE N. A. DÓTÁTH FERENTZ A MIKESZÁSZI UNIT: SZ. ECCLESIA SZÁMÁRA. FUNDIT EPHRIM ANDRASKOSKI CLAUDIAPOLI. 1813. Az egyházközség megszűntével nyomtalanul eltűnt. Az abosfalvi harang csengettyűforma volt, ágasfára függesztve. Eltűnt. A vámosudvarhelyi harangot a református és unitárius hívek közösen vették és úgy is használják. A küküllői unitárius egyházkör harangjainak az ismertetése végén a bethlenszentmiklói és a dombói ószláv írású harangoknál meg kell állanunk. Honnan kerültek ide? A bethlenszentmiklói harangot Rákóczi haragnak és 1631-ben öntöttnek mondják. A dombói harangon nincsen évszám csak írás. Az előbbi feliratának magyar fordítása az. Az utóbbi fordítása: AZ ATYA MEGBÍZÁSÁBÓL FIA FELÜGYELETE ALATT A SZENTLÉLEK ÁLDÁSÁVAL KÉSZÜLT EZEN EMLÉK NYUSNIK KORNÉL. A hagyomány szerint a szomszéd Kincses felé vivő út környékén találták, elásva volt már „régen”, mondják az öregek. A két harangot egy eredetűnek tartjuk, származásukról az 1747. évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyve igazít el. Eszerint a harangot „a nagyot s középsőt méltóságos gróf Bethlen Farkas maga hozta Lengyelországból.”¹⁰ Ószláv feliratú harangot nem rendelhetett és vehetett Bethlen, hadizsákmány mindkét harang. Küküllőszéplaki Petriyevity Horváth Kozma önéletrajzában¹¹ leírja, hogy „Voltak ez lengyelországi táborozásban több kártételek is: nem kedvezett itt (...) az Isten tiszteletére rendeltetett helyeknek s az azokban lévő eszközöknek. Amíg a svéc királyhoz jára a fejedelem, s én is önagyságával, az alatt Küküllő vármegyebeli egynehány lovasok zsákmányra kimenvén drága sok, szép, aranyos drágaköves marhákat (ötvösműveket), papi öltözeteket hoztak a táborra, melyhez hasonló zsákmányolás nem esett az egész akkori zsákmányolás alatt.” A tábor Cselov (vagy Csmelov) városnál volt 1657-ben. Az 1700-ból fennmaradt részletes leltárban több egyházközségnél említenek „Lengiel Országghi sáhos” terí-

tőket. Ugyanezen az úton juthatott el a Maros vármegyei Kövesd az ószláv írású poharához amelyet Orbán így fordít: 1. sor: EZT A KUPÁT KÉSZÍTETTE KOLOPHEI GYÖRGY (...) 2. sor: (...) NIKOLAI ANASTASYA VLETO 7117, tehát az 1609. évben.

Összefoglalva a kör harangjait, a 16. századból van 2 harang, a 17. századból 8 harang, a 18. századból 6 harang. A 19. századból 4 harangja volt az egyházkörnek, amihez a két hadizsákmány-harang jön hozzá. A felsorolás nem teljes, csak tájékoztató jellegű.

Az 1848-49-es szabadságharc idején 5 harangot vittek el a körből. Bethlenszentmiklós Kolozsváron és Szentbenedeken kereszteti a harangot, a dombóiak Kolozsvárról hozatják haza és egy második haranglábát készítették. A sárosiak Brassóból hozatják haza kicsi harangjukat, míg a széplakiak és benedekiek a feljegyzések szerint semmit sem tettek az elvitt harangjuk megtalálása érdekében. A haranglábi harang megmenekült, 120 forint váltságot fizettek.

A harangokat egy helyen, vagy a toronyban vagy a haranglábban helyezték el, Dombó kivételével. Ennek három harangja volt és egy időben két haranglábban és a toronyban volt egy-egy harang. Ma már a toronyban van mind a három és egy harangozó húzza kézzel-lábbal egyszerre. Egyedül Ádámoson alkalmaztak két harangozót, mert a harangszéken olyan távol helyezték el a harangokat, hogy egy ember nem érte el. Harangoztak hosszú és rövid kötéllel és lánccal (Dombón).

A múltukkal elvesző harangokhoz hagyományok is fűződtek. A dombói harangot „valakik” menekülés közben rejtették a földbe, „nagyon régen”. A désfalvi harang hagyományát 1879-ben lelkésze Monográfiájából ismerjük meg. E szerint a tatárjáráskor az egész falu elsüllyedt. A népesség új helyre telepedett és megalapította Désfalvát. Az elsüllyedt faluból az egyik harangot a disznópásztor találta meg, mert az egyik kocája félremalacozott, belé a harangba. Az unitárius egyháznak adományozta azzal a kikötéssel, hogy mindenik családtagjának ingyen fognak a temetéskor harangozni. A harangláb Monográfiájában a lelkész a régi szóhagyományt örökölte meg: A régi falu lennebb volt a désfalvi réten. A tatárok feldúlták a falut, a lakosság a harangot a völgyben fennebb menekítette, s egy ágasfára felszerelte. Innen hívta a harang az imádkozókat. Idővel a harangláb mellé telepedtek a hívek, falut alapítottak és Haranglábnek nevezték el. A két szomszéd falu hagyománya a valamikori közös településre utal. Megjegyezni kívánom azt, hogy Harangláb már az 1332–1336-os pápai dézsmák regisztrumában is szerepel, míg Désfalva nem. Az óasszonynépi Magyarósi család a református egyházba állt át, és a kertjében lévő harangot, melyet ő öntetett újra, új egyházába akarta átvinni. A senior s a nótárius szálltak ki, hogy a harangot a cinterembe vitessék, és meghagyták, „ha deficiálna az unitárius egyházközség, a harangot az esperes Szentbenedekre vitesse”.

A múlt század közepéig a harangozó a kántortanító, vagy másként, a mester volt. Fizetése egyházközségenként változott. A jegyzőkönyvi panaszokból tudjuk meg, hogy sokan „más állást is vállaltak, hol az emberekkel össze szoktanak jönni” (Désfalván és Ádámoson jegyzősködött). Kötelességei ágas-bogasak: tanított, művelte a kántori földeket, harangozott, a templom kulcsáért

ő felelt (Szentbenedeken nem vigyázott és a hívek 1812-ben a templom kőlabait „kifedték kőporért”), az esperesnek a főtanácsba menéskor „úti kísérettel tartozott” (a múlt század közepén pénzzel váltják meg magukat az úti kísérettől), az egyházi körleveleket hordoznia kellett (Szentbenedektől Tordáig kb. 50 km az út, jövet-menet 100 km-es utat kellett megtennie egy körlevélért), beteget megimádkoztatni elhívták, még a lelkész otthonlétében is (ezért fegyelmi járt), az iskolakezdés előtt a tanításról „hathatós prédikációt” kellett tartson és helyettesítse a lelkészt, mikor az hiányzik. Bokros teendőik mellett voltak azért kiváló tanítók is. Megemlítem a sárosit, ki középiskolás szinten tanított és a „keze alá jártak” idegenek is, pl. egy évben egy román papnak készülő ifjú és Medgyesről két száz gyermek magyar nyelvet tanulni. A dombói tanító „népiskolát” szervezett, a más helységből és más vallású gyermekek száma nem egy évben haladta meg a húszat; férfi énekkart alakított (ma is megszokítás nélkül működik); Mérsékleti Egylete volt, hol a szeszszesitaltól tartózkodtak; volt Olvasóköre, faiskolája és a lelkésszel közösen 1842-ben óvodát-kisdedóvót hozott össze, a jegyzőkönyv szerint az egyik évben „92 gyermeket óvottattak”. A mester mellé segítséget rendelt az esperes: „alkalmas növendéket”, kisebb egyházfit, a zsellért, temetéskor a keserves háztól jöjjön segítség, vagy „keressen arra alkalmas segítséget”.

Természetesen számtalan panasz kerül az esperesi vizsgálatok asztalára az ünnepi, vasárnapi, de főleg a hétköznapi elmaradt harangozásokért. 1802-ben az a panasz Dicsőben a mesterre, hogy rövideket harangoz és énekel. A válasz: miért nem mondták ezt eddig, mert nekem az éneklés nem szenvedés. Amiért a mesterek nem tettek hivatalba lépésük előtt egyházi esküt 1832-ig, azért az esperes felelősségre vonásától nem szabadultak meg; a dicsői mert libáit, a désfalvi mert disznóit tartotta a tanuló házban és azt széttűrték; a szentmiklósi mestert felfügesztették mert káromkodott és lopott, az ádámosit megbírságotlák mert pipált, táncolt és a feleségét is engedte táncolni a lakodalomban és kártyázott házáznál.

A harangszó jelzése és jelentése. A harang hangja messze hallatszik, elér az erdőn, mezőn dolgozókhöz. Ezt a jelzést a közösségben élő ember érti, mert belenőtt, olyan számára, mint az „élőbeszéd”. A szokottakat várja, a szokatlanokon is el tud igazodni. A harang „beszéde”, jelzése, nem egységes, vidékenként és falvakként változhat ritmusában, ütemében, melyik harang szólal meg először mikor „hírt ad” valamiről?

Mikor, miért és hogyan szólal meg a harang?

Rendes istentiszteletek és ünnepek alkalmával de. 10 órakor kezdenek harangozni. Időtartama 1 óra, 11-re összehúzzák vagy behúzzák. (Dombón 1/2 12-re, mert négy harangszó van.) A nagyharanggal kezdik, a kicsivel folytatják és végül egyszerre húzzák mindkét harangot. Egy-egy harangozás időtartama 10-13 perc. Ádámoson addig szól a harang, míg a lelkész a templom elejibe ér, máskor akkor indul otthonról, mikor a harang elhallgatott. A délutáni harangozási ideje valamivel rövidebb, de ugyanúgy megy mint a délelőtti. Ez a vecsernye. Hétköznap hétfőn és szerdán reggel, szombaton délután harangoznak a nagyharanggal. Régebb minden hétköznap este a takarodói harangszó vetett véget a napi munkának. A nagyharangot húzták. Ádámoson

1827-ben „az estvéli vagy takarodási harangozást szent buzgóságtól vezéreltetve” vissza akarják állítani, a mester egy véka csős törökbúzáért családonként vállalja. Sároson az esti harangozásért családonként 1 garast vagy egy kupa mustot szabtak meg. Szentbenedeken 1802–1806 közt a harangozások elmulasztása a legnagyobb panasz évenként. Haranglábbon 1834-ben a panasz az, hogy a tanító a hétköznapi harangozásokkor a templom ajtót nem nyitja ki és így a hívek lelkészestől nem tudnak a templomba bemenni. Bethlenszentmiklóson 1861-ben határoznak úgy, hogy a „takarodói harangozás jövőre megszüntetessék”.

A házassági megáldás a templomban történik és a rendes vasárnapi harangozás volt szokásban. Egy órával a megállapodott szertartás előtt kezdenek harangozni és csak akkor kezdik meg az összehúzást, mikor a templomba menő menetet meglátja a harangozó. A harmadik harangszó megkondupta után az utat nem szabad elkötöni, hogy a szertartás kezdetét ne tartóztassák fel. Ekkor is addig harangoznak, míg a násznép bemegy a templomba és a lelkész a templom elé ér. Ma a házassági megáldások napja szombat. Régen, mintegy ötven éve, Ádámoson a református esküvő mindig hétfőn, az unitárius mindig kedden volt. Ha temetés és házassági megáldás egy napra esett, az esküvői szertartást soha nem tartották meg a temetés előtt, csak utána.

Nagyhéten reggel és este a nagyharanggal harangoznak.

Tűz, árvíz és más közveszélykor a szokottól eltérő ritmusban harangoznak, úgy mondták, hogy „félreverték a harangokat”, riasztották a falut.

Csíkos István 80 éves afia emlékezete szerint a harangot mielőtt elvitték volna az első világháború alkalmával, még egyszer hosszan harangoztak vele, azután ledobták a toronyból és a megmaradt haranggal hosszan harangozva elbúcsúztatták a távozót.

Püspök érkezésekor Szőkefalván, 1847-ben, a helység mindenik felekezetének a harangjával harangoztak.

Gyermekkoromban a kepehordás kezdetét mindig harangszó jelezte, hírül adván azt, hogy az egyházközség vezetősége összegyűlt a kepe átvételére.

Ha a faluba halottat vittek, vagy átvitték a falun, harangoztak. A helységbe hozott halottat a lelkész a falu végén várta és a koporsót a „keserves házig” vezette.

Temetéskor most a harangozás rendje meg van szabva. Régen a templomból volt a temetés, de 1808-ban a Gubernium 3456. sz. rendelete értelmében szagos halottat a templomba nem volt szabad bevinni és a lelkész kötelességévé tette ugyanakkor annak a megállapítását, hogy melyik halott szagos és melyik nem, kit lehet bevinni és kit nem a templomba. A kör egységes álláspontra helyezkedett és 1818-tól a temetés a háztól van. Ha a halálesetet szürkületkor jelentik be, aznap nincsen szaggatási harangszó, csak másnap reggel. Ha férfi vagy fiúgyermek halt meg, a szaggatást a nagyharanggal kezdték, ha nő vagy leánygyermek halt meg, akkor a kisharang szólalt meg először. Naponta háromszor harangoznak. A temetés napján reggel és délben. Temetéskor az első harangszó a gyűlő, a másodikat, a „papét” csak akkor kezdik meghúzni, mikor a lelkész és kísérete a lelkészi lakás kapuján kilépett. Mi-

kor feltűnik a halottat vivő menet, két haranggal harangoznak addig, míg ki látva a temetőre el nem hantolják a halottat. Ádámoson temetkezési Segélyező Társulatom volt és a kötelező segély-díjat, büntetés terhe mellett, a tagoknak be kellett fizetni addig, míg a hantoláskori harangszó be nem fejeződik.

Ma is szokás az év „hajnalán”, szilveszterkor harangozni a toronyban. Régen a legények és a fiatal házások harangoztak és énekeltek a toronyban, ma éneklés nincsen. Első emlékét az újév köszöntésének az 1558. évi június 1. jegyzőkönyvben találjuk¹², mikor a sárosi köri közgyűlésen felteszi az esperes a kérdést: Milyenek a szertartások az egyházközségekben? A válasz: Mindenben megegyeznek az Ágendás könyvvel, „... és ezen Ágendától eltérő szokás Dombón nevezetesen, de Ádámoson is gyakoroltatott, mi szerént az oskola tanítóktól újév hajnalán a Toronyban az arra képes Énekesekkel vallásos harmónia Énekek énekeltek és énekeltek”.

Vannak egyházközségek, hol „villanyharangozó” helyettesíti az emberharangozót.

A szokástól eltérő harangozások is voltak. Lássunk egy párat belőlük. A szokástól eltérő úrvacsoravételre szólt a harang Dombón 1848 november hónapban. A jegyzőkönyv megindokolja: „Ezen 1848-ik Évbe kiűtött forradalomban 9-ber Hónaphanis communióval való élés volt ezen egyházban, bizonytalan lévén, ha karácsonyt érhetni, vagy sem, s ezen innepély alkalmával gyült Alamisna tészen 4,20 forintot”¹³. Több mint az egész évi perselypénz. A dombóiak ijedtségének az oka Bem tábornok gálfalvi csatája, mely a dombói rétig is lenyúlott, a nagy ágyúzás és a sok halott látása a dicsői réten.

Dicsőszentmártonban szerdánként van a hetivásár. A vásár napján a tanítónak harangoznia kellett. Az 1812. évi jegyzőkönyv szerint¹⁴ Bartók Gergely (tanító) jelenti, az esperesi vizsgálószeknek, hogy „ő az ecclának adományozta a másvallású temetéskor adni szokott (harangozási) díjat (2 német forint) és azt a 3 Márjást, amit az itt lévő sokadalomkor a harangoztatásért szoktak fizetni, de az eccla ládájába nem foly be”.

Désfalván, Sároson, Szőkefalván, a 19. századi jegyzőkönyvek alapján, egészen 1856-ig, volt újholdvasárnap istentisztelet, mert az újholdvasárnap alamizsnát külön könyvelték el, mint az ünnepeket.

Nem tudom, hogy milyen alkalmakkor voltak a „hetedszaki prédikálások”. Sároson a bérhátrálékok behajtásával kapcsolatban határoz az esperes 1854. december 2-án¹⁵: „... az itteni Canonok (Cánonok) értelmében annyival inkább felhajtandó (a hátrálék), hogy a heted szaki prédikálások még 18741 (! helyesen 1741) -ben December Havában a Püspök[i] Vizsgálat alkalmával, akkori Püspök Szent Ábrahám Mihály által megszüntettek”.

Érdekesnek tartom azt a régebbre utaló szokást, hogy Sároson a tempom előtt vasárnaponként és ünnepnaponként kétszer volt tánc az ifjúságnak, melynek kezdete vagy vége a harangszóhoz kellett kötődjön. 1819-ben hagyja meg az esperes ennek a szokásnak az eltörlését¹⁶, de semmi erdményt nem érvén el, a lelkész a világi hatósághoz fordult a kétszeri tánc megszüntetéséért. Bethlenszentmiklóson a vallásvizsga és a toronygömb feltevések is volt muzsika, ez utóbbinak költségét 1846-ban a számadások örökítették meg.

Temetéskor az elválás fájdalmát sokféleképpen fejezték és fejezik ki az emberek. A harang megkongatása, húzása is egy ilyen kifejezési mód volt a Küküllő mentén. 1722-től 1830-ig gyakran előjövő tiltás az, hogy a temetéskor naponta csak háromszor szabad harangozni, többször meghúzni a harangot „abuzust” jelent. 1812-ben Szentbenedeken, 1830-ban Szentmiklóson 8-10-szer is harangoztak naponta egy-egy halottnak. Úgy képzelem, hogy a halott miatti keserűségében az ember a harangozással hangot adott faluszerte a fájdalmának, a halott iránti szeretetének, valamint „munkállván egyben” a lelki üdvösségét is. Az esperes már 1722-ben Sároson meghagyja a naponkénti csak háromszori harangozást, de 1785-ben Dombón is napi háromszorra kellett korlátoznia a „halotti harangozást”.

Mikor vasárnaponként délután a lelkész nem volt otthon és a mester végezte a szertartást és „csak olvasás volt”, a harangszóval adták tudtul a híveknek. Erre a szokásra utal az ádámosi jkv. 1812-ből, mikor panaszkodnak a tanítóra, „Vecsernyekor a mester csak az egyik haranggal harangozott s ezért azt gondolták a hívek, hogy csak o l v a s á s lesz, prédikáció nélkül és nem jöttek a templomba”¹⁷.

Íme mennyi változata, mondanivalója volt a harangnak, milyen széles skálán kommunikált. Egy élő közösség szívverése, órája, tevékenységének kommentálója, hallható üzenetének eszköze volt a harang. Nem merem feltenni a kérdést, hogy melyiket tartotta fontosabbnak a hívő ember, a templomot-e vagy a harangot? A jegyzőkönyvek arról tudósítanak, hogy több templomunk állt évekig omlófélben, meghasadva, életveszélyeztetés miatt bezárva, de csak egy esetről tudunk, mikor a meghasadt harangot évekig úgy hagyták. A hagyomány szerint Haranglábban nem a harang ment a régi templomhoz vissza, hanem a templom ment a harang mellé. Tűz-víz, nagyidő alkalmával először nem a lelkészre bízzák „az Úr dógát”, hanem a harangra. A hívek életében a harang adott hangot az ünnepnek, násznak, táncnak és gyásznak, s a rendkívüli időknek, mint Dombón 1848-ban.

Egyházközségem, Csíkszereda alig 15 éves. Híveim mint beköltözöttek, zöme a Homoród-mente 15 egyházközségéből. A „gyökerek megőrzéséért” magnószalagra vettem ezen egyházközségek harangjai hangjának javarészét, mind a három harangozást 3-3 perces időtartammal. Minden szolgálat előtt „gépi harangozás van villanyharangozóval”. Soha sem mondom meg, hogy melyik falu harangja szól s ezért találgatják nagy érdeklődéssel a hívek a harangszó megkonduktálával, hogy a mi harangunk-e, vagy a tiétek (ugyanis olyan közel vannak a falvak, hogy áthallatszik a harangszó és a szomszéd falvak lakói a más faluk harangszavát is ismerik). És jönnek és vitatják, felismerik vagy sem, de igénylik a harangszót, anélkül nem istentisztelet az istentisztelet. Így a szülőfalu harangja ad jelt a házassági megáldásról, siratja el a temetéskor, emlékeztet az otthonra. Jó érzés hallani a beköltözöttek ajkáról az őslakó katolikusoknak dicsekedni: Ez a mi szülőfalunk harangja, hallod-e komám?

A megmaradás, a helyállás és összetartás szívhez, személyhez szóló üzenete a szülőfalu hangján a harangszó.

Jegyzetek

¹ Keresztény Szó (továbbiakban KSzó.), I. évf. 47. szám 1990. dr. Hirschhler József: *A harang*.

² KSzó 47. szám 1990. Kisgyörgy Zoltán: *Ha szól a harang* és Az Ige református gyülekezeti lapban II. évf. 10. szám 1991: *A történelmi Orbai szék régi és mai harangjai*.

³ Keresztény Magvető (továbbiakban KerMagv) 96. évf. 1990. 2. szám 84. lap Kisgyörgy Zoltán: *A háromszéki és felsőfehéri unitárius egyházkör harangjai*.

⁴ Patay Pál: *Régi harangok*. Corvina kk. Budapest. 1977. 6. lap.

⁵ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása I-IV. kötetek*.

⁶ 1579, a Dávid Ferenc halála után a világi elem képviselte az unitarizmus radikális vonalát, különösen Udvarhelyszéken. Főtéma a szentháromság és az egy Isten kérdése. A radikális világi elem az egy Isten pártján volt, Székely Mózes sem lehetett kivétel.

⁷ Magyar művelődéstörténet. III. 556. lap. A harangláb fényképe az 549. lapon.

⁸ Olvasatomban.

⁹ Bona Consignata... kezdetű, 1700-ban Kissolymosi Koncz Boldizsár dicsőszentmártoni esperes által kezdetű kéziratos munka, a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség irattárában. 113-115 lap.

¹⁰ KerMagv. 96. évf. 1990. 1 sz. 29 lap.

¹¹ Emlékezetül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékirók. Válogatta, bevezetővel és jegyzetekkel szerkesztette Veress Dániel. Kolozsvár, 1983. 342. lap.

¹² Jegyzőkönyv (továbbiakban Jkv.), jelzése II/8, 1858. júni. 1. 362. lap.

¹³ Jkv. II/6. 1850. dec. 6. 147. lap.

¹⁴ Jkv. II/a/3. 198. lap.

¹⁵ Jkv. II/6. 307. lap. Az újholdvasárnap és hetedszaki „rendkívüli” harangozásoknak és templomozásoknak ószövetségi csengése van. Valószínű, hogy a megelőző századokból, a szombatossághoz kötődő szokásos szertartásról lehet szó.

¹⁶ Jkv. II/a/3. 502. lap.

¹⁷ Jkv. II/2. 220. lap.

SIMÉN DOMOKOS

ADALÉKOK SZENTBENEDEK TÖRTÉNETÉHEZ (1. rész)

(Maros-Magyarszentbenedek; Szent-Benedek; Banadic)

Az erdélyi Fehér vármegyében, a marosújvári és a kükküllővári „nagy hadiút” vonalában feküdt. Első írásos említése az 1332-ös pápai tizedjegyzékben van, mikor Péter papja 20 Dénárt, 1334-ben 2 garas adót fizetett. Évi adóját 30-40 dénárra becsülik. 1339-ben Tatamér fehérvári prépost és alkanclár a szomszédos Gambuc falut meghatározta és ekkor név nélkül említést tett a „szentbenedeki nemesekről”, mint határirtokosokról.¹

Nevének eredetét csak találgathatjuk írásos oklevelek nélkül. A vármegyék területén volt és, a szomszéd falvakhoz hasonlóan, egy Benedek nevű alapító nemestől is vehette nevét. Szóhagyomány van arról is, hogy benedekrendi szerzetesek alapították, vagy éltek itt, kikről nyerhette a nevét. Ezt a feltevést támogatná az a tény, hogy a falu a Herepe és a Száraz vám patakainak az egybefolyása mellett van, a barátoknak vámszedési joguk lehetett a Száraz vám mellett, melyet a marosújvári Maros folyón lévő vámtól megkülönböztetve „száraznak” neveztek el. Kiegészítésként megjegyzem, hogy itt hármás útélágazás volt. A 15. századig nincsen tudomásunk nagyobb egyházi birtokról Szentbenedeken.

Szentbenedek „őstörténetével” kapcsolatban az a megállapításunk, hogy a település jóval régibb az első említett írásos oklevélnél. A honfoglalás után a vidék sorsát a szomszédos marosújvári sóbánya és az itt lévő királynéi birtok határozta meg. A sóbányát már a rómaiak is termelés alá vették Salina néven. A honfoglaláskor a hét törzs vezérei az Etelközben elvesztett tengeri só pótlására egy-egy sófejtő helyet foglaltak le maguknak Erdélyben. Az itt kialakult hét vármegye közül hat a sóbányákkal és a váraikkal kapcsolatos². A sóbánya műveléséhez magyar és idegen szolganépeket telepítettek, védelmükre várat építettek. Marosújvárt Novum Castrum (Újvár) néven 1177-ben említik először³ a Benedek szomszédságában lévő tartozékaival: Tordas (1177), Kincsi (1268), Hari (1280), Faludi (1296) helységekkel. Régi neve Kincsed Újvár arra enged következtetni, hogy a 12. században biztosan fenn állt, de a Szent István alapította várak után közvetlen, vagy a római vár alapjaira épült, de mindenképpen a környékbeli helységek életét, kialakulását és sorsát befolyásolta.

A másik meghatározó tényezője e vidéknek a királynéi kiterjedt birtok volt, mely Asszonynépe nevében is megőrizte emlékét napjainkig. Szent István alapította a bakonybéli apátságot 1030-ban, neje Gizella adományozta ez apátságnak a szomszédos Magyarlapádot, melyhez Fugad, Bagó, Háporton, Aknahegye és Sőspataka környékbeli helységek is tartoztak⁴. A nagy tatárjárásig népes volt e vidék is.